

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות
ע"ש חיים רוזנברג

כה

בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה ספר זיכרון לאריה כשר

עורך

יובל שחר

בשיתוף עם

אהרן אופנהיימר, רז מוסטיגמן

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא: בחינה מחודשת

מנחם מור

אחד הנושאים הנידונים רבות במחקר מרד בר כוכבא הוא שאלת הגורמים המידיים לפריצתו. בעשרים השנים האחרונות נבדקה סוגיה זו מנקודות מבט רבות,¹ ובספרי, "מרד בר כוכבא עוצמתו והיקפו", דנתי בכך באריכות. טענתי המרכזית הייתה, שמרד אינו פורץ בדרך כלל רק בגלל סיבות מידיות. ההחלטה לצאת למלחמה גלויה נגד כוח צבאי עדיף מספרית וארגונית היא תוצאה של גורמים מצטברים ומתמשכים מתחומי החברה, הכלכלה, הלאום והדת.² מאחר שבאחרונה שוב עלו לדיון הגורמים הישירים לפרוץ המרד, לאור המקורות ולאור המחקר אתמקד בבדיקה של השנים האחרונות של הגורמים: (א) הבטחתו של הדריאנוס לבנות מחדש את המקדש; (ב) גזרת המילה; (ג) ייסודה של איליה קפיטולינה; (ד) מנהיגותו של בר כוכבא.

א. הבטחת הדריאנוס לבנות את מקדש ירושלים

בראשית רבה סד, כט :

בימי ר' יהושע בן חנניה גזרה מלכות שיבנה בית המקדש, הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיזין מעכו ועד אנטוכיה והיו מספיקים לעולי גולה, אזלין אילין כותאי ואמרין ליה ידיע ליהוי למלכא דיהן קריתא דך תתבנא ושוריא ישתכללון מנדה בלו והלך לא ינתנון (עזרא ד יג) מנדה זו מידת הארץ, בלו זה פרוביגרון, והלך לאנדרוטינה, אמר להון מה נעביד וגזרית, אמרין ליה שלח אמר להון ישנוניה מן אתריה אי יוספון עלוי חמש אמין או יבצרון מיניה חמש אמין ומן גרמון אינון חזרין בהון. הוין

1 ראו: מ' מור, א' רפפורט, "ביבליוגרפיה למרד בר-כוכבא: עבודות ומחקרים שראו אור בשנים 1984–2000" בתוך: **חידושים בחקר מרד בר-כוכבא: דברי הכנס השנתי העשרים ואחד של המחלקה ללימודי ארץ-ישראל**, אוניברסיטת בר-אילן, 31 במרס 2001, בעריכת ח' אשל וב' זיסו, רמת-גן 2001, עמ' 139–161.

2 מ' מור, **מרד בר-כוכבא: עוצמתו והיקפו**, ירושלים תשמ"א.

קהלייא מצמתין בהדא בקעתא דבית רמון, כיוון דאתון כתביא שורון בייכיך בעיין ממרד על מלכותא, אמרין יעול חד בר נש חכים וישדך ציבורא, אמרין יעול ר' יהושע בן חנניה דהוא אסכולסטיקה דאורייתא, על ודרש אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו, אמר כל דאתי מפק ליה אנא יהיב ליה אגריה, אתא הדין קורה מצרייה דמקוריה אריך ויהיב מקורה ואפקיה, אמר ליה הב לי אגרי. אמר ליה אזיל תהוי מגלג ואמר דעלת לפומיה דאריא בשלם ונפקת בשלם, כך דיינו שניכנסנו באומה זו בשלום ויצאנו בשלום.³

בקטע זה במדרש מדובר על הבטחה של הדריאנוס לבנות מחדש את המקדש בירושלים. ולפיו, התכנית נכשלה עקב תכנותם של השומרונים, וביטולה כמעט גרם למרד של היהודים בהדריאנוס. הואיל ואני מאמץ את גישתם של החוקרים שביטלו את ערכו ההיסטורי של המקור, לא ארחיב עליו את הדיבור.⁴ טקסט זה מצטרף אל המקורות היהודיים האנטי-שומרוניים, שנועדו להציג את השומרונים כתככנים, העומדים מאחורי רוב האסונות שבאו על היהודים.⁵

3 תרגום: "הלכו אלו הכותים ואמרו לו למלך ידוע יהא למלך שאם תבנה העיר הזאת והחומות יהיו מיוסדות מנדה בלו והלך לא יתנו [...] אמר להם המלך: מה נעשה וכבר גזרתי [שיכנו את בית המקדש]? אמרו לו: שלח אמור להם: או ישנהו ממקומו או יוסיפו עליו חמש אמות או יפחתו ממנו חמש אמות, ומאליהם הם חוזרים בהם. והיו הקהילות מקובצים בבקעת בית רמון, כיוון שבאו הכתבים [שלא יבנו את בית המקדש על מכונו ובתבניתו], התחילו בוכים ורצו למרוד במלכות. אמרו: יבא אדם חכם וירגיע את ההמון המקובץ. אמרו: ייכנס רבי יהושע בן חנניה, שהוא סכוליסטיקון של התורה. נכנס ודרש: אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר כל מי שיבוא ויוציא אותו [את העצם מן הגרון] אני אתן לו את שכרו. בא אותו קורא מצרי שמקורו ארוך והכניסו והוציא העצם. אמר לו תן לי את שכרי. אמר לו ולך ותשתבח ותאמר שנכנסת לפיו של ארי בשלום ויצאת בשלום. כך דיינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום". בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק, ירושלים תשכ"ה², עמ' 710–712.

4 דיון במקור ראו: מור, מרד בר-כוכבא, עמ' 172–175.

5 ראו: מ' מור, משומרון לשכם: העדה השומרנית בעת העתיקה, ירושלים תשס"ג, עמ' 172–177.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא : בחינה מחודשת

ב. גזרת המילה

היסטוריה אוגוסטה, חיי הדריאנוס יד, 2 :

Moverunt ea tempestate et Iudaei bellum, quod vetabantur
mutilare genitalia⁶

שורה זו בביוגרפיה של הדריאנוס, בתוך אוסף הביוגרפיות של הקיסרים, הקרוי "היסטוריה אוגוסטה", נתפרשה כעדות לכך שהדריאנוס אסר על היהודים את המילה. הבעייתיות של "היסטוריה אוגוסטה" בכלל ושל הביוגרפיה של הדריאנוס בפרט (המיוחסת למחבר בדוי ושמו ספרטיאנוס) מוכרת היטב.⁷ רונלד סיים הפנה את תשומת הלב לכך ש"היהודים מספקים מגוון עשיר יותר של מוזרויות, ולכן יש [בחיבור] היבטים קומיים".⁸ גם דוד גולן עמד על הכתיבה הגרוטסקית והאירונית של "היסטוריה אוגוסטה". לדעתו, המילה נזכרה בהקשר לגלגני, לצורכי *thaumasia* (הגרוטסקי-המוזר).⁹ לדבריו:

אין ספק שהמחבר ביקש לספר על איסור של ברית מילה; אלא שכטעמו בחר, במקום המונח המשפטי הבלתי אמצעי הרווח – *circumcidere*, בתיבה שגוררת את האסוציאציה של הקורא הרומאי למעשי סירוס, *mutilare genitalia*, דווקא. על ידי צירוף לשון זה של *mutilare genitalia* על מנת למסור על איסור המילה ודאי ביקש המחבר לתכליתו, להשיג הצלחה עיטורית מובהקת, אשר גוררת אחריה גם אסוציאציה ארוטית וגם נימה לגלגנית מתנשאת ומייסרת [...] מכל ההתרחשויות הללו לא מצא בעל

6 על התרגומים השונים של צירוף המילים *mutilare genitalia* ראו למשל תרגומו של מאגי: "to practise circumcision", בתוך: D. Magie: *The Scriptores Historiae Augustae*, Trans. D. Magie, (LCL), I Cambridge Mass. 1921, p. 45; ש' ייבין, מלחמת בר-כוכבא, ירושלים תשי"ב, עמ' 181, תרגם: "להטיל מום בזכרותם"; ואצל ד' גולן, היסטוריה אוגוסטה: חיי אדריאנוס, תרגום מרומית וצירוף מבואות, הערות ונספחות דוד גולן, אקדמון, עמ' 60: "להשחית באברי מינם"; מ"א ראבילן, "גזירת המילה כאחד הגורמים למרד בר-כוכבא", בתוך: **מרד בר-כוכבא, מחקרים חדשים**, בעריכת א' אופנהיימר, א' רפפורט, ירושלים תשמ"ד, עמ' 35, תרגם: "לפגוע באברי המין".

7 על היסטוריה אוגוסטה ראו: R. Syme, *The Historia Augusta: A Call of Clarity*, Bonn, 1971. על הביוגרפיה חיי הדריאנוס, ראו: גולן, חיי הדריאנוס.

8 R. Syme, *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta*, Oxford 1971, p. 6.

9 ד' גולן, "איזכורי ישראל וארץ-ישראל בסקריפטוריס היסטוריאלי אוגוסטאיי", אצל הנ"ל, חיי הדריאנוס, עמ' 95–112.

ההיסטוריה אוגוסטה לנחוץ להביא לפני קוראהו דבר וחצי דבר. לעומת כל זאת, בחר בצירוף הלשון "מוטילאָרְי גְּנִיטאַליאַ". שיקול שכזה מדבר בעד עצמו, ומסגיר את כוונותיו העיתוריות בכל שנוגע לאיזכור עם ישראל וארץ-ישראל. לשון גרוטסקית זו באה כמובן מאליו על חשבון הדיוק ההיסטורי.¹⁰

דומה גישתו של בנימין איזק האומר:

"ההיסטוריה אוגוסטה" מופיעה התייחסות סאטירית מזמן מאוחר יותר לברית המילה [...] ראוי לציין ש'היסטוריה אוגוסטה' אינה משתמשת במלה "מילה" אלא בלשון "הטלת מום". המקור הזה מציג את המרד באור מגוחך, שכן מי שחושיו עמו יוצא למלחמה בגלל שנאסר עליו להטיל מום באיבר מינו? לפיכך ראוי לשקול אם אין הדבר מערער את אמינות המקור כשלעצמו.¹¹

על אף הספקות הכבדים באמינות המקור הנ"ל דבקו משה דוד הר ומרדכי ראבילו בטענה שהגורם היחיד למרד היה גזרת המילה. לדעת הר נחשבה המילה בעיני הדריאנוס לסירוס ולכן החיל על היהודים את צו איסור הסירוס. חיזוק לדעתו מצא במדרש בבראשית רבתי:¹²

בראשית רבתי יז, א :

אמר ר' יודן: משגזר טורנוס רופוס שלא ימול אדם, מל אחד את בנו ועלה לבימה ונתפס. אמר לו: לא שמעת שגזרתני? אמר לו: שמעתני. אמר לו: ומפני מה מלת את בנך? אמר לו: שנים גזרו עלי גזרה, המלך אמר שאעשה ועבדו גזר שלא אעשה, אי זה אקיים? אמר לו טורנוס

10 שם, עמ' 111–112.

11 ראו: ב' איזק, "עמדות הרומאים כלפי היהודים והיהדות", ציון סה (תשס"ה), עמ' 64; B. Isaac, A. Oppenheimer, "The Revolt of Bar Kokhba: Ideology and Modern Scholarship", B. Isaac, *The Near East Under Roman Rule*, Leiden 1998, pp. 254–256 (= A. Oppenheimer, *Between Rome and Babylon: Studies in Jewish Leadership and Society*, Tübingen 2005, pp. 209–213). ראו גם: B. Isaac, *The Invention of Racism in Classical Antiquity*, Princeton–Oxford 2004, pp. 472–474.

12 מ"ד הר, "קידוש השם בימי בית שני וראשית הנצרות", בתוך: **מלחמת קודש ומרטירולוגיה בתולדות ישראל ובתולדות העמים: קובץ הרצאות שהושמעו בכנס האחד-עשר לעיון בהיסטוריה, ירושלים תשכ"ח**, עמ' 73–92; הנ"ל, "סיבותיו של מרד בר-כוכבא", ציון מא (תשל"ח), עמ' 1–11.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא : בחינה מחודשת

רופוס : מלך אמר לימול, ואני אמרתי שלא לימול, יבא ויעמוד עליך. ענה התינוק מחיק אמו ואמר : פטור אתה, כיון שראה טורנוס רופוס שהוא קטן, אמר : אינו אומר מעצמו אלא הוא אמר לי, פטרוהו [...] ¹³

אהרן אופנהיימר סבור שהמקורות הנוגעים לגזרת המילה מכונים לגזרות הדת שגזר הדריאנוס בעקבות דיכוי המרד. ¹⁴ הוא מצטרף לדעת החוקרים המוצאים ב"היסטוריה אוגוסטה" כוונה ברורה לעורר צחוק כלפי היהודים ולהגחכם, בדיוק כפי שעשה מארטיאליס באחת האפיגראמות שלו :

נרתיק כה גדול מכסה את איבר מינו של מנופילוס, שזה כשלעצמו היה בו די עבור שבט שלם של קומיקאים. הייתי משער – שכן אנו מתרחצים תכופות ביחד – שהוא חרד לשַׁמְר את קולו, פלאקוס ; ואולם בשעה שהיה מתאמן לעיני הצופים במרכז הזירה, הנרתיק לרוע מזלו נשמט – הוא היה נימול. ¹⁵

כן חלק אופנהיימר על עצם הסתמכותו של הר על המדרש בבראשית רבתי. מדרש זה הוא חלק קטן ממדרש שערך רבי משה הדרשן שפעל במחצית הראשונה של המאה ה-11 בנרבוך ובטולוז. כינויו "הדרשן" הוא על שם התמחותו ומשום שחיבר אוספי מדרשים בסגנון המדרש הקלאסי. ¹⁶ חיבוריו אבדו ונשתמרו מהם ליקוטים מקוטעים בלבד ומובאות, בעיקר אצל רש"י ואצל הנזיר הדומינקני ריימונדוס מרטיני בספרו *Pugio fidei* (פגיון האמונה) משנת 1278. ¹⁷ ואכן מדרשו של משה הדרשן אינו ראוי לשמש עדות חותכת על גזרת המילה.

13 מדרש בראשית רבתי : נוסד על ספרו של ר' משה הדרשן – יוצא על פי כתב היד הנמצא בפראג עם תיקונים והערות, מבוא ומפתחות מאת חנוך אלבעק, ירושלים ת"ש, עמ' 73.

14 A. Oppenheimer, "The Ban on Circumcision as a cause of the Revolt", *The Bar Kokhba War Reconsidered*, ed. P. Schäfer, Tübingen 2003, pp. 55–69
מאמר כולל על המילה של H. H. Chapman, "Paul, Josephus, and the Judean Nationalistic and Imperialistic Policy Forced Circumcision", *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones* 11 (2006), pp. 131–155.

15 M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and* : ראו : Martialis, *Epigrammata*, 7, 82
Judaism, 1, Jerusalem 1989, pp. 526–527 (להלן : שטרן, סופרים).

16 " תא-שמע, "רבי משה הדרשן והספרות החיצונית", בתוך : עינים בהיסטוריה היהודית ובספרותה, הרצאות שנישאו ביום הזיכרון של הרב פרופסור יצחק טברסקי ז"ל, בעריכת כרמי הורביץ, ירושלים תשס"א.

17 על רבי משה הדרשן ראו : M. Himmelfarb, "R. Moses the Preacher and the Testament of the Twelve Patriarchs", *AJS Review* 9 (1984), pp. 55–78; idem, "Some Echoes of

גם פטר שפר סבור שאין לראות בגזרת המילה גורם למרד בר כוכבא. לדעתו איסור זה הוטל במהלך המרד או לאחר דיכוי, ועניין המילה היה לדעתו חלק ממאבק פנים-יהודי בלי כל קשר לקיסר הדריאנוס. אחת האסמכתות החשובות לדעתו היא הנאמר בתוספתא (שבת טו ט, מהדורת ליברמן, עמ' 71): "המשוך צריך שימול, רבי יהודה אומר: משוך לא ימול, מפני שהוא מסוכן; אמרו לו: הרבה מלו בימי בן כוזבא והיו לו בנים ולא מתו, שנאמר 'המול ימול' (בראשית יז יג), אפילו מאה פעם ואומר 'ואת בריתי הפר' (שם, יז יד) לרבות את המשוך".¹⁸ "המשוכים", לדברי שפר, הם יהודים שמשכו מרצונם החופשי את מילתם כדי שייחשבו לערלים. אלו הם יהודים מתבוללים ששיתפו פעולה עם הרומאים בתחום הפוליטי והתרבותי. הוא משווה אותם למתייוונים בתקופה שקדמה לגזרות אנטיוכוס אפיאנס. שפר חזר לדון בנושא גזרת המילה בהפנותו את חצי ביקורתו כלפי מרדכי ראבילו.¹⁹ לדברי ראבילו:

ספרטיאנוס מתייחס לאירועים שהתרחשו לפני מרד בר-כוכבא ואף רואה באיסור המילה את המניע למרד עצמו [...] ניתן להניח שהצו – כמו זה נגד הסירוס – היה בעל תוקף כללי לגבי יהודים וגויים כאחד בכל שטחה של הקיסרות. אולם ניתן גם להניח שהאיסור נכפה במיוחד באזורים המזרחיים של האימפריה (סוריה, ארץ-ישראל, ערב, מצרים) [...] לדידו של מי שרואה בספרטיאנוס מקור מהימן, ואנו ביניהם, איסור המילה מקורו באדריאנוס וקדם למרד בר-כוכבא.²⁰

Jubilees in Medieval Hebrew Literature", in: *Tracing the Threads, Studies in the Vitality of Jewish Pseudepigrapha*, ed. John C. Reeves, Atlanta 1994, p. 114–135

P. Schäfer, *Der Bar Kokhba Aufstand: Studien zum Zweiten Jüdischen Krieg gegen Rom*, Tübingen 1981; הנ"ל, "The Causes of the Bar Kokhba Revolt", בתוך: **מתקיים באגדה: תרגומים ותפילות ישראל לזכר יוסף הינימן**, בעריכת ע' פליישר ו' פטוחובסקי, ירושלים תשמ"א, עמ' 74–94.

A. M. Rabello, "The Ban on Circumcision as a Cause of the Bar Kokhba's Rebellion", *Israel Law Review* 29 (1995), pp. 176–214

P. Schäfer, "The Bar Kokhba Revolt and Circumcision: Historical Evidence and Modern Apologetics", in: *Jüdische Geschichte in hellenistisch-römischer Zeit, Wege der Forschung: von alten zum neuen Schürer*, ed. idem, "Hadrian's Policy in Judea and the Bar Kokhba Revolt: A Reassessment", in: *Tribute to Geza Vermes: Essays on Jewish and Christian Literature and History*, eds. P.R. Davis, R.White, Sheffield 1990, pp. 281–303.

20 ראבילו, גזרת המילה כאחד הגורמים למרד בר-כוכבא, עמ' 36.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא: בחינה מחודשת

ראבילו דחה את פרשנותו של שפר לעניין "המשוכים". אם שפר ייחס את המשיכה רק למתבוללים שעברו את הניתוח, אזי "הסכנה איימה על מי שמל את בנו, ולא על הנימול עצמו, ומכאן ניתן להבין שאבות שמלו את בניהם ניסו להסתיר את סימני המילה בהתחשב בכך שהיה מדובר בסכנה חמורה ומוחשית".²¹ משמע, שלדעת ראבילו המשיכה נעשתה בגלל פחד מהרומאים, שנטו להחמיר במיוחד בהתחשב במצב הפוליטי המתוח, ורק מעטים עשו זאת למען ההתבוללות.

ביקורתו של שפר מתמקדת בפרשנותו של ראבילו למשפט: "משוך לא ימול, מפני שהוא מסוכן". לדעתו, ראבילו התעלם מכך שהמילים **מפני שהוא מסוכן** אינן מכוונות לברית המילה המקורית, אלא לחידוש המילה לאחר המשיכה. המילה **סכנה** אינה נוגעת לאיסור המילה שהטיל הדריאנוס אלא לסכנה הרפואית שבביצוע המשיכה. לדעת שפר, דברי רבי יהודה בתוספתא אינם קשורים כלל למרד בר כוכבא, או למאורע היסטורי מוגדר אחר, אלא שהם עוסקים בתופעה הכללית של משוכים.²²

אני מצטרף לדעת החוקרים ובהם שפר, שגזרת המילה לא הייתה הגורם למרד, אך איני מסכים לדעתו בעניין "המשוכים". במרכזו של מרד בר כוכבא לא עמדה התמודדות בין יהודים מתבוללים לבין יהודים "לאומיים", שהתנגדו לשיתוף פעולה עם הרומאים ולא ימוץ דרך החיים הרומית. מאז הכיבוש הרומי בשנת 63 לפסה"נ היו בין היהודים משתפי פעולה עם השלטון הרומי. אלו היו יהודים ששאפו לחיות בדרכם של הרומאים, ואותם מכנה שפר "יהודים מתבוללים". האם מילתם הפריעה להם להתבולל? הדוגמה הבולטת ליהודים מסוג זה היא הורדוס ובני ביתו, שלא רק שלא ניסו למשוך את מילתם, אלא שאף הקפידו על קיומה של המצווה. די להזכיר את התנאי שהעמיד הורדוס לסילאיוס הנבטי, שאם הוא רוצה לשאת את שלום אחותו, עליו לקבל את מנהגי היהודים (קדמוניות היהודים טז, 220–225). לדעתי גם אין מקום להשוואה של שפר בין המאבק הפנימי בפרובינקיה יודיאה למצב ביהודה ערב גזרות אנטיכוס. הרפורמה ההלניסטית אירעה בשנת 175 לפסה"נ, לפני גזרות אנטיכוס; וכל עוד לא נשקפה סכנה לקיומם הלאומי-הדתי של היהודים דאז, אין ידיעות על מאבקים בין "מתיוונים" לבין "לאומנים" בנוסח החשמונאים; ובשנים שלפני מרד בר כוכבא ובמהלכו אין עדויות על מאבקים מן הסוג הזה.

21 שם, עמ' 42.

22 שפר, Hadrian's Policy in Judea and the Bar Kokhba Revolt, עמ' 294–295.

הנפוץ הוא, יש עדויות על שיתוף פעולה עם השלטון הרומי בשנים אלה, שיתוף פעולה שלא חייב התבוללות של משתפי הפעולה, ודי להזכיר בעניין זה את יוחנן בן זכאי ואת רבן גמליאל.

ג. ייסודה של איליה קפיטולינה

1. כסיבה למרד – קאסיוס דיו סט, 11 :

מלחמה לא קטנה ולא קצרה נגרמה כאשר ייסד הדריאנוס בירושלים עיר במקום זו שהוחרבה, אשר הוא קרא לה גם איליה קפיטולינה (Aelia Capitolina), וכאשר הוא הקים במקום מקדש האלוהים, מקדש אחר לזאוס [...] ²³.

כידוע אין אלה דבריו המקוריים של קאסיוס דיו (שחי בסוף המאה השנייה ראשית השלישית), אלא קטע מתקציר של הנזיר כסיפילינוס, שנכתב לבקשתו של הקיסר מיכאל השביעי בשנות השבעים של המאה ה-11. ²⁴ על-פי עדות מאוחרת זו ייסודה של איליה קפיטולינה עורר את היהודים למרוד ברומאים. אבל כשם שיש לדחות את מהימנותם ההיסטורית של דברי משה הדרשן בנוגע לגזרת המילה משום שהוא בן המאה ה-11, כך יש לדחות את דברי התקציר של כסיפילינוס, שהיה בן אותה מאה.

2. כתוצאה של המרד: אבסביוס, תולדות הכנסייה ד, 6

וכך קרה שאחר המלחמה והשמדת העם כולו וגירוש התושבים הקודמים הושיבו על הריסות העיר תושבים נוכרים. העיר הרומאית, שהוקמה בינתיים, קורא לה שם חדש לכבוד איליוס הדריאנוס שמשל אז נקראה [העיר] בשם: אליה וגם הכנסייה נתקבצה באותו מקום

23 תרגומו של ב' איזק, אצל א' אופנהיימר, "מרד בר-כוכבא – ייחודו ומחקרו", בתוך: **מרד בר-כוכבא**, בעריכת א' אופנהיימר, ירושלים תש"ס, עמ' 12.

24 ב' איזק, "קאסיוס דיו על מרד בר-כוכבא", בתוך: מרד בר-כוכבא, מחקרים חדשים, עמ' 106–112. B. Isaac, "Cassius Dio on the Revolt of Bar Kokhba", idem, *The Near East Under Roman Rule: Selected Papers*, Leiden 1998, pp. 211–219 (= *Scripta Classica* M. Gichon, "New Insight into the Bar Kokhba War ; *Israelica* 7[1983/84], pp. 68-76) and a Reappraisal of Dio Cassius 69.12-13", *Jewish Quarterly Review* 77 (1986), pp. 15-43.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא: בחינה מחודשת

מפזוריה בין העמים, ובה כיהן כהגמון [אפיסקופוס] ראשון מן הערלים
ההגמון מרקוס.²⁵

כתיבתו של אבסביוס (האפיסקופוס של קיסריה במאה הרביעית) רוויה
בדרך כלל שנאה ליהודים, ודברים אלה נכונים במיוחד בתיאורי המרד השני
ובתיאורי מנהיג המרד (ואחזור לזה בהמשך). מדברי אבסביוס עולה, שייסודה
של איליה קפיטולינה היה חלק מפעולות העונשין שנקטו הרומאים כלפי
היהודים לאחר דיכוי המרד.

לנוכח העדויות הסותרות במקורות בשאלת הזמן והמניע להקמתה של
איליה קפיטולינה, התעוררו שתי שאלות עיקריות: ראשית, מה הוא (הם)
הגורם(ים) להחלטת הדריאנוס לייסד את הקולוניה; שנית, מתי בדיוק החליט
על כך. התשובות על שאלות אלו קובעות אם ייסודה היה העילה למרד. בעבר
דחיתי את הדעה שהחלטה על הקמת איליה קפיטולינה בשנים 129–130
לסה"נ, בעת ביקורו של הדריאנוס באזור, הייתה צעד אנטי-יהודי מכוון. ייסוד
הקולוניה היה חלק ממדיניותו הכללית של הקיסר לחזק את היסודות
ההלניסטיים באימפריה, ונבע מבדיקת מעמדה ותפקידה של הפרובינקיה
יודיאה במערך הפרובינקיות המזרחיות ומבדיקת מוכנותה להשתלב במערך זה
מבחינה תרבותית, חברתית ודתית.²⁶ בנימין איזק "ניקה" יותר מכולם את
הדריאנוס מכל כוונות אנטי-יהודיות בהקשר הזה. הוא הסביר את הקמת איליה
קפיטולינה במדיניות הרומית הכללית. מאז ימי טריאנוס שאפו הרומאים
בפרובינקיות הספר באירופה להתאים את מספר הקולוניות בפרובינקיה למספר
הלגיונות שחננו בה. עיקרון זה נהג גם בסוריה, אם כי היו בה שלוש קולוניות
עוד לפני ימי טריאנוס. לאור עיקרון זה ברורה מטרתו של הדריאנוס בשיקומה
של ירושלים. הוא ביקש לשקם את העיר ולעשותה לקולוניה הרומית השנייה
ביודיאה. הקיסר בחר את ירושלים למטרה זו מפני שהלגיון העשירי פרטנזיס
חנה בעיר משנת 70 לסה"נ.²⁷ גם דוד גולן קשר את הקמת איליה קפיטולינה
למדיניות כוללת של הקיסר, אולם הוא העביר את הדיון למישור התאולוגי:

25 תרגומו של ייבין, מלחמת בר-כוכבא, עמ' 182.

26 ראו: מור, מרד בר-כוכבא, עמ' 88–93.

27 ב' איזק, "מושבות רומיות ביהודה: ייסודה של איליה קפיטולינה" בתוך: **פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני: ספר זיכרון לאברהם שליט**, בעריכת א' אופנהיימר, א' רפפורט, מ' שטרן, ירושלים תשמ"א, עמ' 358 הערה 58; B. Isaac, "Roman Colonies in Judaea: the Foundation of Aelia Capitolina", idem, *The Near East Under Roman Rule*, pp. 87–

לפי מיטב שיקול דעתו של הקיסר הדריאנוס, אשר הקדיש את כל חילו לחידוש האידיאל של האימפריום רומאנוס ולמימוש, היה באיליה קפיטולינה כדי מתן סיכוי למסע חוצץ נגד אמינותה של הנצרות בעיני נתיניו הפגאנים ונגד הבסיס לאחיזתה במציאות הרומית בת זמנו לאלתר, ושמא גם לעתיד לבוא.²⁸

הנוצרים, בפולמוס עם היהודים, ניצלו את "ירושלים החרבה" כדי להוכיח את התגשמותה של "נבואת" ישו: "[...] הדברים האלה אשר אתם רואים, הנה ימים באים ולא תישאר אבן על אבן אשר לא תופל ארצה" (מתי כד 2–3 ומקבילות). לדעת גולן, ההכרעה של הדריאנוס לבנות את איליה קפיטולינה במקומה של ירושלים ניוונה גם מהדי הפולמוס החי על עיקרי הנצרות ועל האותות המוכיחים את אמתותה. הטיעון "ירושלים החרבה" היה כאמור מרכזי בפולמוס הזה, ומאמצי הזרם הפאוליני להוציא את הנצרות אל העמים לא יכלו למעט ממרכזיותה של ירושלים בסיפור ישו.

לדעתי, הפגם המרכזי בהצעתו של גולן הוא בניסיון ליצור מעין גרסה מוקדמת של יוליאנוס "הכופר", אף-על-פי שקשה לקשור את פרשת איליה קפיטולינה לקיסר הפגאני הדריאנוס, הואיל ולא הייתה לו שום כוונה לשקם את בית המקדש, ובסופו של דבר, המקדש, הרבה יותר מירושלים, הוא המצוי במרכז "נבואת" ישו.²⁹

מרטין גודמן ראה בהחלטת הדריאנוס לכוון בירושלים קולוניה רומית את המשך מדיניותו של טריאנוס. בזמנו פרץ מרד יהודי התפוצות על רקע ייאושם של היהודים, עקב סירובו של השלטון לבנות מחדש את המקדש. תגובתו של טריאנוס הייתה קשה עד כדי כך שגודמן מכנה אותה "פתרון סופי" להשמדת היהדות. חלקו של הדריאנוס בתהליך זה הייתה ההחלטה להפוך את ירושלים לקולוניה רומית, מתוך מחשבה שהקמתה של "רומי זעירה" במקומה של ירושלים תבטיח שהיהודים לא יוכלו עוד לצפות להקמתו מחדש של מקדשם בירושלים. לדעת גודמן, ייחודיות ייסודה של איליה קפיטולינה נובע מכך שלא

108 ; לפרשנות דומה: M. Taliaferro Boatwright, *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton 2000, pp. 172–173, 196–203.

28 ד' גולן, "להחלטתו של הדריאנוס להקים את איליה קאפיטולינה", הנ"ל, חיי הדריאנוס, עמ' 94–76 ; D. Golan, "Hadrian's Decision to Supplant 'Jerusalem' by 'Aelia Capitolina'", *Historia* 35 (1986), pp. 226–239.

29 ראו הדיון לעיל, על הסיפור בראשית רבה סד, כט, שאינו בגדר ראייה לכוונת הדריאנוס לשקם את ירושלים כעיר יהודית, וממילא שיקום בית המקדש לא עמד על הפרק.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא : בחינה מחודשת

כמו שאר הקולוניות שהוקמו לכבודם של תושביה, זו הוקמה כדי לדכא קבוצה אחרת של נתינים.³⁰

הצעתו של גודמן אינה עומדת בפני הביקורת. ראשית, אילו הרקע למרד התפוצות היה ייאוש מתמשך עקב אי-בניית המקדש, היינו מצפים שגם אוכלוסיית ארץ-ישראל תיקח חלק פעיל במרד. והנה ברור לחלוטין שחלק ניכר מהפרובינקיה יודיאה, יהודה ואדום, לא השתתף במרד;³¹ ויש אף המפקקים בהשתתפותו של הגליל, שנהוג לקשור אליו את "פולמוס של קיטוס", באירועים שאפשר לקשרם למרד התפוצות.³² ועוד, לו הסיבה העיקרית למרד השני הייתה הקמת הקולוניה איליה קפיטולינה במקומה של ירושלים, וזו, כדברי גודמן, הייתה קולוניה שלא נועדה אפילו ליהודים "מתבוללים-מתיוונים", היינו מצפים לתגובה שונה של משתתפי המרד השני. והרי כמעט אין בנמצא חוקר הסבור שירושלים הייתה בידי המורדים או שהם ניסו לכבוש אותה. ואולם כל הטוען שייסודה של איליה קפיטולינה קדם למרד והיה הגורם העיקרי לפריצתו, עליו הראיה בדבר מקומה של ירושלים במהלך המרד! מהמחקרים על איליה קפיטולינה ועל הזיקה בינה לבין הר הבית,³³ נוגעים לנושא הנידון מחקריו של ירון צבי אליאב.³⁴ אחת החשובות שבמסקנותיו היא

30 M. Goodman, "Diaspora Reactions to the Destruction of the Temple", *Jews and Christians: The Parting of the Ways A.D. 70-135*, The Second Durham Tübingen Research Symposium on Earliest Christianity and Judaism, Durham, September idem, "Trajan and the Origins of ;1989, ed. J. D. G. Dunn, Tübingen 1992, pp. 27-38 the Bar Kokhba War", *The Bar Kokhba War Reconsidered: New Perspective on the Second Jewish Revolt against Rome*, ed. P. Schäfer, Tübingen 2003, pp. 23-29

31 ראו את סיכומה של מ' פוצ'י (בן זאב), "המרד בימי טראינוס", בתוך: **יהודה ורומא: מרידות היהודים**, בעריכת א' רפפורט, ירושלים תשמ"ג, עמ' 185-204; M. Pucci Ben Zeev, "The ;204-185 Uprisings in the Jewish Diaspora, 116-117", *The Cambridge History of Judaism IV* (2006), pp. 93-104

32 ראו: ד' רוקח, "פולמוס של קיטוס: לברורה של בעיה פילולוגית-היסטורית", בתוך: **מרידות היהודים בימי טראיאנוס**, 115-117 לסה"נ, בעריכת ד' רוקח, ירושלים תשל"ח, עמ' 172-176.

33 E. Friedheim, "The Religious and Cultural World of Aelia Capitolina – A New Perspective", *Archiv Orientalni* 75 (2007), pp. 125-152

34 י' צ' אליאב, "הר ללא בית: הר הבית מחורבן בית שני ועד אמצע המאה החמישית – מציאות ואידאה", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט; Y. Z. Eliav, "Hadrians Actions in the Jerusalem Temple Mount according to Cassius Dio and Xiphilini Manus", *Jewish Studies Quarterly* 4 (1997), pp. 125-144; idem, "The Urban Layout of Aelia Capitolina: A New View from the Perspective of the Temple Mount", *The Bar Kokhba War Reconsidered: New Perspectives on the Second Jewish Revolt*

שאליה קפיטולינה לא הכילה את הר הבית, וזה עמד אפוא בשימונו.³⁵ בעקבות עודד עיר-שי, שהצביע על מגמתם של הסופרים הנוצרים בתקופה הביזנטית לעצב מחדש את מעשי הדריאנוס בקשר למרד בר כוכבא ולצבעם בגוונים אנטי-יהודיים,³⁶ טען אליאב, שבתקציר מדברי קאסיוס דיו שזורות מגמות תאולוגיות של הנזיר כסיפילינוס, ורק דבריו, בשמו של קאסיוס דיו, קושרים את מקדש יופיטר להר הבית.³⁷ כסיפילינוס רצה להציג את מעשי הדריאנוס כמכוונים נגד היהודים, והוא הפך אותם "לעימות תאולוגי" בין הדריאנוס לבין האל היהודי. כותב זה מיקם מחדש את המקדש הפגאני והסיט אותו מן העיר סתם אל הר הבית. יותר מכך, הוא צייר את המעשה, שהיה ניטרלי וטבעי במסגרת ייסוד קולוניה חדשה, בקווים עזים של עימות דתי.³⁸ בדחותו את ערכם ההיסטורי של דברי קאסיוס דיו-כסיפילינוס בכל הנוגע למעשי הדריאנוס בירושלים ובהר הבית, סבור אליאב שלא הוקם מקדש פגאני על הר הבית.³⁹ לדעת אליאב אין לייחס להדריאנוס מגמה אנטי-יהודית. בהקמת איליה קפיטולינה ובהשאתו של מתחם המקדש הישן מחוץ למערך העירוני, הנחו אותו שיקולים טכניים ולוגיסטיים. משיקולים אלו יצאו הרומאים מייסדי הקולוניה את גבולות העיר הישנה, שהייתה מונחת לפניהם בחורבנה, ועיצבו לקולוניה שלהם מסגרת עירונית חדשה. המרכזים העירוניים, צירי התנועה, המקדשים והמבנים האחרים יצרו תמונה חדשה של ירושלים.⁴⁰ אם נאמץ את מסקנותיו של אליאב שמייסדה של איליה קפיטולינה הקים בעצם עיר חדשה, אזי הקמתה לא שינתה כלל את מציאות חורבנה של ירושלים ומאז שנת 70 לסה"נ לא גרו בה יהודים, ומחנה הקבע של הלגיון העשירי שכן בה.⁴¹

against Rome, pp. 241-277; idem, *God's Mountain: The Temple Mount in Time, Place, and Memory*, Baltimore 2005.

35 אליאב, הר ללא בית, עמ' 112; הנ"ל, *The Temple Mount*, עמ' 87.
 36 ע' עיר-שי, "האיסור שהטיל קונסטנטינוס הגדול על כניסת היהודים לירושלים: בין היסטוריה להגיוגרפיה", *ציון* ס (תשכ"ה), עמ' 130-133.

37 אליאב, הר ללא בית, עמ' 99; הנ"ל, *The Temple Mount*, עמ' 86-87, 267 הערה 15.
 38 *The Temple Mount*, עמ' 82.

39 שונה דעתו של י' צפיר, "הטופוגרפיה והארכיאולוגיה של איליה קפיטולינה", *ספר ירושלים: התקופה הרומית והביזנטית, 70-638*, בעריכת י' צפיר ו' ספראי, ירושלים 1999, עמ' 157.

40 אליאב, הר ללא בית, עמ' 115; הנ"ל, *The Temple Mount*, עמ' 87-91.
 41 י' שחר, "האם היה יישוב אזרחי בירושלים בין שתי המרידות?", *חידושים בחקר ירושלים יב* (תשס"ז), עמ' 131-146.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא: בחינה מחודשת

מובן שלמועד ייסודה של הקולוניה יש חשיבות רבה בדיון אם ייסודה היה אכן הסיבה הישירה לפרוץ המרד. בשנת 1967 ציין יעקב משורר, שבחפירות שוד בהר חברון נמצאו מטמוני מטבעות מסופו של מרד בר כוכבא ובהם מטבעות לציון ייסודה של איליה קפיטולינה. מטבעות אלה אינם נושאים תאריך, אבל מהקשרו של המטמון הסיק משורר שמטבעות אלה מחזקים את ההנחה בדבר ייסוד העיר כבר בשנת 130 לסה"נ, היינו לפני פרוץ המרד.⁴² היות שהמטבעות לא נמצאו בחפירה מסודרת, היו מי שהטילו ספק בקביעה שהם הוטבעו באיליה לפני סופו של המרד, ועל כן אין הם בחזקת ראיה לזמן כינונה של הקולוניה.⁴³ ואולם חנן אשל ובוועז זיסו, בסקר ארכאולוגי במערות מפלט בנחל מכמש (ואדי סויניט), מצאו מטבעות המסייעים לקבוע את מועד ייסודה של איליה קפיטולינה.⁴⁴ הכוונה לשני מטבעות מטיעת איליה קפיטולינה (מס' 11 ו-12) ללא תאריך, שנמצאו יחד עם ארבעה מטבעות בר-כוכבא: שלושה מטבעות (מס' 13–15) משנה ב' למרד, כלומר שנת 133/4, ומטבע אחד (מס' 16) מהסדרה הלא מתוארכת, שנטבעה בשנים שלוש וארבע למרד. המצאות שני מטבעות של איליה קפיטולינה לצד ארבעה מטבעות שהוטבעו במהלך המרד מלמדת שמטבעות אלה הוטבעו לפני שנת 135 לסה"נ. לאותה המסקנה הגיע אריה קינדלר, וגם הוא נסמך על ניתוח נומיסמטי. נוסף על הממצא שצוין לעיל, התבסס קינדלר על ניתוח מטבעות ייסוד העיר מימי הדריאנוס, על צורת דיוקנו של הדריאנוס על המטבעות ועל הכתובות

42 ' משורר, **מטבעות היהודים בימי בית שני**, ירושלים 1967, עמ' 60–61; הנ"ל, "מטמון המטבעות באזור הר חברון", בתוך: **הר חברון: לקט מאמרים ומקורות**, תל-אביב תשל"ל, עמ' 67–68 [=מרד בר-כוכבא, בעריכת אהרון אופנהיימר, עמ' 69–70]; הנ"ל, **אוצר מטבעות היהודים**, ירושלים 1999, עמ' 143; Y. Meshorer, "A Coin Hoard of the Bar-Kokhba's", *Israel Museum News* 4 (1985), pp. 43–50; idem, *The Coinage of Aelia Capitolina*, Jerusalem 1989, p. 19.

43 ראו למשל: א' אופנהיימר וב' איזק, "תולדות המחקר של מרד בר-כוכבא", בתוך: **מערכות-המסתור בשפלת יהודה**, עמ' 416 הערה 65; הר, "סיבותיו של מרד בר-כוכבא", **ציון**, מג (תשל"ה), עמ' 9–10 הערות 42 ו-44. הר טען שהמטמונים הוטמנו בשנת 135, וייתכן שאת מטבעות העיר החלו לטבוע במהלך המרד.

44 ח' אשל וב' זיסו, "סקר ארכאולוגי במערת אל-גי בנחל מכמש (ואדי סויניט) ומועד הקמתה של איליה קפיטולינה", **מחקרי יהודה ושומרון**, ח (תשנ"ט), עמ' 81–96; הנ"ל וע' פרומקין, "שתי מערות מפלט בנחל מכמש (ואדי סויניט)", **מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא**, בעריכת ח' אשל וד' עמית, תל-אביב 1998, עמ' 93–109; H. Eshel, "The Date of the Founding of Aelia Capitolina", *The Dead Sea Scrolls: Fifty Years after their Discovery*, eds. L. H. Schiffmann, E. Tov, J. C. VanderKam, Jerusalem 2000, pp. 636–643.

שבצד הדיוקן שעל המטבעות האלה. על סמך כל אלה הסיק שהקולוניה נוסדה לפני פרוץ המרד, ולכן הייתה העילה לפריצתו.⁴⁵

ברור אפוא שהקולוניה הרומית איליה קפיטולינה נוסדה לפני פרוץ המרד, אבל האם הקמתה אכן הייתה הסיבה המידית לפרוץ המרד? לאור הסבריו של אליאב, שהוצגו בקצרה לעיל, נראה שלא חל שינוי במצבה של ירושלים החרבה בכלל ושל הר הבית בפרט: החל משנת 70, לאחר חורבן המקדש והצבתו של הלגיון העשירי, הייתה העיר בשליטה רומית ישירה. המסקנה ממחקרו היא, שהר הבית לא היה חלק מהקולוניה החדשה, ושהקמתה לא פגעה בו ולפיכך נראה לי שייסודה לא היה יכול להיות Casus Belli בעבור המורדים היהודים.

אם אין מקבלים את מסקנתו של אליאב ודבקים בטענה שכינון הקולוניה גרם לפרוץ המרד, אזי תגובת היהודים על הקמתה תמוהה ביותר. לו זאת הייתה הסיבה למרד, אפשר היה לצפות שהנהגת המרד ומשתתפיו יכוונו את כל מאמציהם לניסיון לכבוש את העיר, לטהרה, אולי אף לחדש בה את הפולחן, ואולי לבנות את המקדש מחדש – ולפי הידיעות העומדות לרשותנו דבר כזה לא קרה. העדות הנומיסמטית היא בגדר הוכחה כפולה לכך שלוחמי המרד לא הגיעו לירושלים. בחפירות בירושלים נמצאו עד היום רק ארבעה מטבעות בר כוכבא, מספר זעיר לעומת כ-15,000 מטבעות שנמצאו.⁴⁶ מנגד, בשטחי ההתקוממות נמצאו אלפי מטבעות המרד השני.⁴⁷ גם הניסיון למצוא עדויות להשתלטות המורדים על ירושלים בתעודות מוואדי מורבעת נראה היום מופרך. בבדיקת התעודות 22 ו-29 ממורבעת, נקבע שהן מלפני שנת 78 לסה"נ.⁴⁸

עולה אפוא שלא איסור המילה ולא כינון הקולוניה הרומית איליה קפיטולינה היו הגורמים המידיים לפרוץ מרד בר כוכבא. ייתכן ששני אלה היו

45 א' קינדלר, "האם נוסדה העיר אליה קפיטולינה לפני מלחמת בר-כוכבא או אחריה? שתי הוכחות נומיסמטיות", בתוך: חידושים בחקר מרד בר-כוכבא, בעריכת ח' אשל וב' זיסו, עמ' 9–5.

46 ראו: מאמרו המסכם של ח' אשל, "חרבה ביתר ונחרשה העיר": ירושלים, אליה קפיטולינה ומרד בר-כוכבא, "ארץ-ישראל כח (תשס"ח), עמ' 24.

47 ב' זיסו וח' אשל, "מטבעות בר-כוכבא – עדכון גיאוגרפי: מה נתחדש בעשרים השנים האחרונות (1980–2000)?" בתוך: חידושים בחקר מרד בר-כוכבא, עמ' 17–40; C. J. Kaufman, "Additions to the corpus of Leo Mildenberg's coinage of the Bar Kokhba War", *Israel Numismatic Journal* 14 (2000-2002), pp. 129–152.

48 דיון מקיף בתעודות ראו אצל אשל, חרבה ביתר ונחרשה העיר, עמ' 24–25.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא: בחינה מחודשת

דווקא מתוצאות המרד והקמת איליה קפיטולינה קיבלה תנופה רבה לאחר המרד כחלק מתגובתו המענישה של הדריאנוס על המרד. לפיכך חוזרת השאלה: האם אפשר לאתר גורם מידי לפרוץ המרד השני? כדי לנסות ולענות על שאלה זו נפנה לסוגיית מנהיגותו של בר כוכבא.

ד. מנהיגותו של בר כוכבא

על מנהיגותו של בר כוכבא אנו למדים מעדויות פזורות באיגרות ובמטבעות המרד, במקורות חז"ל ובמקורות נוצריים. אפתח בדברי אבסביוס מקיסריה.

1. תולדות הכנסייה ד, 6, 4 :

בינתיים גאו עוד פעם המהומות והמריבות בין היהודים עד כדי המידה הגדולה ביותר [...] בזמן שהוא פיקד על (צבא) היהודים איש ששמו בר כוכבא, שפירושו כוכב. אדם זה בדרך כלל שאף רצח ודמה לליסטים, אלא שבגלל שמו שכנע את נחותי העם, כי נפל מן השמים לגאול את בני התמותה הסובלים והנדונים לחשכת-עולמים.⁴⁹

2. שם, 8, 4

אבסביוס מזכיר את המלחמה שהתחוללה באותם ימים נגד היהודים, ועל כך הוא מעיר: "במלחמת היהודים הנוכחית ציווה מנהיג מרד היהודים, בר כוכבא, להתנכל אך ורק לנוצרים אם הם עומדים בסירובם להתכחש למשיחיותו של ישוע ולנאץ את שמו."⁵⁰

49 תרגומו של ייבין, מרד בר-כוכבא, עמ' 182. תרגומו של יגאל ידין, בר-כוכבא, עמ' 257: 'מרד היהודים התגבר שוב הן באופיו והן במימדיו ורופס נציב יהודה – לאחר שנשלח לו תגבורת צבאית מאת הקיסר- יצא נגדם, כשהוא מדכא את שיגעונם ללא רחמים [...] באותה עת הונהגו היהודים בידי אדם אחד ושמו בר-כוכבאס (שפירושו כוכב) – למעשה ליסטים ושואף רצח, שסמך על (משמעות) שמו, כאילו יש לו עסק עם עבדים וטען שהינו מאור שנפל אליהם מן השמים, ובאורח פלא בא לגאול את אלה הסובלים".

50 אבסביוס מצטט את יוסטיניוס (Apol. I, 31). מקבילות למקור אצל אבסביוס, הכרוניקה לשנת 133, נוסח לטיני: "כוכבא דוכס הכיתה היהודית הרג את הנוצרים בכל מיני עינויים, (כיוון) שסירבו לעזור לו נגד הגייסות הרומאים"; נוסח ארמני: "כוכבס, אשר ניהל את המרד היהודי, ענש רבים מן הנוצרים בכל מיני עינויים, כי הם סירבו לעמוד אתו במערכה נגד הרומאים". תרגומו של ייבין, מרד בר-כוכבא, עמ' 184. דיון במקור זה אצל R. J. Bauckham, "Jews and Jewish Christians in the Land of Israel at the Time of the Bar Kochba War, with special reference to the Apocalypse of Peter", in: *Tolerance and Intolerance in Early Judaism and Christianity*, ed. G. N. Stanton, G. G. Stroumsa, Cambridge 1998, pp. 228–238.

המקורות הנוצריים התמקדו במנהיג המרד, בהתנהגותו, ובמצבה של הקהילה הנוצרית במהלך המרד, כפי שמדגימים דברי אבסביוס. המחברים הנוצרים רצו "להצדיק" את דינה ואת גורלה של היהדות עקב חורבן בית שני, ולפיכך הבליטו את היותו של המנהיג בר כוכבא משיח שקר, שכיזב למאמיניו והביא עליהם אסונות כבדים. על דרך הפרדוקס, הסתייגות מן היומרה המשיחית שנתלתה במנהיג המרד מצוי במקור יהודי-תלמודי, בצורת דרשה על הפסוק מנבואת בלעם: "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל" (במדבר כד יז).

2. ירושלמי, תעניות ד ח :

תני, ר' שמעון בן יוחאי עקיבה רבי היה דורש: דרך כוכב מיעקב; ר' עקיבא כד הוה חמי בר כוזבה הוה אמר דין הוא מלכא משיחא. א"ל ר' יוחנן בן תורתא: עקיבא יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבא.⁵¹

בשנת 1968 פורסם מאמרו של חיים דב מנטל, ובו הוא דן במניעים למרד בר כוכבא והגיע למסקנה שהמרד פרץ בשנת 125/126.⁵² את הרקע לאכזבה ולמרירות ששררו בקרב היהודים הוא תיארך לשנותיו הראשונות של הדריאנוס בשלטון משום שזה לא שחרר את ארץ-ישראל משעבוד רומי, אף ששחרר את המדינות שמעבר לנהר פרת. מנטל קיבל את דברי אבסביוס על אף עוינותם, ולדעתו הם משקפים את הגורם העיקרי לפרוץ המרד. אבסביוס מאשים את היהודים ובראשם מנהיגם בר כוכבא, שתומכיו ראו בו משיח, ששאיפתם לחירות ולגאולה גרמה להם למרוד ברומאים.⁵³ מנטל חזר לדון בתופעת "המשיחים" בפרובינקיה יודיאה במאה הראשונה לסה"נ. הוא ציין כמה מהדמויות, שלדברי יוסף בן מתתיהו נחשבו בעיני תומכיהם ל"מלכים" או ל"משיחים" (ואדון בהם בהמשך). מנטל ציין, שבר כוכבא נהנה מתמיכתם של חכמי הדור ובראשם ר' עקיבא, וזאת בשונה מה"משיחים" למיניהם שקדמו לו.

51 תרגום: ר' עקיבא כשהיה רואה את בן כוזבה היה אומר: "זהו מלך המשיח; אמר לו ר' יוחנן בן תורתא: עקיבה, יעלו עשבים בלחייך ועדיין בן דוד לא יבוא". והמקבילה באיכה רבה, מהדורת בובר, עמ' 101.

52 ח"ד מנטל, "המניעים למרד בר-כוכבא", בתוך: מלחמת קודש ומאורטירולוגיה, עמ' 35–57 H. D. Mantel, "The Causes of the Bar Kokba Revolt", *Jewish Quarterly Review*; 57 (1967/68), pp. 224–242, 274–296; 59 (1968/69), pp. 341–342.

53 מנטל, "המניעים למרד בר-כוכבא", עמ' 47–46. מנטל מסתייע גם בדברי פאוסאניאס, בן המאה השנייה, שכתב קרוב בזמן לדיכוי המרד: "הוא (הדריאנוס) לעולם לא יצא למלחמה ללא סיבה. ברם הוא הקטיף-הפחית-צמצם את העברים שמרדו מעבר לסוריה" (תיאורה של יוזן, I, 5). ראו גם: שטרן, סופרים, ב, עמ' 192, מס' 353.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא : בחינה מחודשת

ההכרזה של ר' עקיבא על משיחיותו של מנהיג המרד וההכרה בו כ"נשיא" ליכדה את היהודים בארץ ובתפוצות תחת דגלו של בר כוכבא. מנטל דן במשמעות התארים "משיח" ו"נשיא", ובעצם הגדיר את מנהיג המרד כ"משיח":

עד כמה שהעריצו היהודים את אישיותו ואת זכרו של בר-כוכבא, אפשר לראות מן העובדה שלפי התלמוד לא היה בר-כוכבא חסר אלא מעלה אחת מלהיות משיח. נראה שהם לא זו בלבד שלא הטילו ספק בכך שבר-כוכבא מילא למעשה את התפקיד המיועד למשיח בהצלחתו לגרש את הרומאים מארץ יהודה, אלא שגם אישיותו הייתה מתאימה לתפקיד המשיח.⁵⁴

מאמרו של מנטל לא זכה להדים רבים בספרות המחקר בעיקר משום שהקדים את ראשית המרד לשנת 126/125, תאריך שאינו מתאים לידוע לנו על המרד, ואולי גם בגלל עיסוקו במשיחיותו של מנהיג המרד.⁵⁵ ואולם בדור האחרון התרחב הדיון במחקר בשאלת "משיחיותו" ו"נשיאותו" של בר כוכבא, ורוב החוקרים הבחינו בין המשיח האסכטולוגי לבין המשיח הארצי. לאחרונה זכה מנטל לסיוע עקיף של קריגי אוואנס, שטען שהתואר נשיא הן במטבעות הן באיגרות המרד היה טעון במשמעות משיחית-אסכטולוגית, בדומה למשמעות התואר לפי הבנתו בקומראן וביחזקאל לז כד-כה. לדעת אוואנס, המקורות הספרותיים, אף שהם מעטים ומוטים, מתארים את בר כוכבא כמשיח. גם הוא סבר שר' עקיבא הכיר במשיחיותו של בר כוכבא מכיוון שדרש עליו את הביטוי "דרך כוכב מיעקב" ואין זו "קריאת עידוד" סתמית, אלא שהייתה לביטוי זה משמעות עמוקה בעיני תומכיו של בר כוכבא, והיה בזה כדי להצביע לדעתו שתומכיו אכן ראו בו משיח.⁵⁶

על דמותו המשיחית של בר כוכבא ניסו ללמוד ממטבעות המרד – אלה שמוטבע בהם דגם של חזית המקדש ומעליה כוכב. חוקרי מטבעות כמו יעקב משורר, ליאו מילדנברג ואריה קינדלר דחו השערות אלה. שני הראשונים טענו

54 מנטל, שם, עמ' 49.

55 ראו: מנטל, שם, עמ' 50–48; ואת ביקורתו של ש' אפלבוים, "המרד השני ומחקרו", **מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ-ישראל** ב (תשל"ב), עמ' 48 הערה 53.

56 C. A. Evans, "Was Simon Ben Kosiba Recognizes as Messiah?", idem, *Jesus and His Contemporaries: Comparative Studies*, Leiden 1995, pp. 183–211; idem, "Messianic Hopes and Messianic Figures in Late Antiquity", *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 3 (2006), pp. 9–40.

שהעיטור אינו כוכב, אלא רוזטה או שושן,⁵⁷ ואילו קינדלר סבר ש"אין מטרתו של 'כוכב' זה, שלעתים אינו אלא מעין צלב, אלא מילוי של שטח ריק במטבע".⁵⁸ לעומתם טען הלל ניומן, שבמטבעות רומיים השושן והכוכב חד הם. הוא מצא מקבילה למטבעות המרד במטבעות מאסיה הקטנה ומיוון שנטבעו לכבודו של "אנטינוואוס האלוהי", אהובו של הקיסר הדריאנוס שטבע בנילוס, וזיהה בהם כוכב דמוי שושן. לפיכך הוא ממשיך לדבוק בטענה בדבר המטען הסמלי של הכוכב על מטבעות המרד ומשמעותו המשיחית.⁵⁹ רוב החוקרים העבירו את הדיון במשיחיות למישור "המדיני-הפוליטי".

לדעת ישראל לויין "משיחיות איננה דווקא סיבה להתקוממות, אלא היא משמשת ברוב המקרים ביטוי למאווים ולדחפים שמקורם בדרך כלל בתחומים אחרים של החיים".⁶⁰ מכאן שהוא שולל את עצם קיומה של המשיחיות המדינית-הפוליטית בתיאורו של יוסף בן מתתיהו, אף-על-פי שיתכן שהיו מי שפעלו נגד הרומאים ממניעים משיחיים. לדעתו אין ללמוד מדבריו היחידאיים של ר' עקיבא על בר כוכבא ומהשימוש בתואר נשיא במטבעותיו ובאיגרותיו של מנהיג המרד על צביונו המשיחי של המרד.⁶¹ גם אופנהיימר מצמצם את הגוון המשיחי של המרד בהסתמכו על תוארו של מנהיג המרד – נשיא, לא מלך ולא משיח. את דמותו או את תדמיתו של מנהיג המרד הוא מפרש בתחום המציאות הארצית, דהיינו הוא רואה בו מנהיג עם כישורים מדיניים וצבאיים, ובעל כריזמה הקשורה לכוחו הגופני הרב.⁶²

57 משורר, אוצר מטבעות היהודים, עמ' 134; L. Mildenberg, *The Coinage of the Bar* ;

Kokhba War, Arrau 1984, pp. 43–45.

58 ראו: א' חבס (רובין), "שמעון בן כוסבה והתואר 'נשיא'", בתוך: **ירושלים וארץ-ישראל: ספר אריה קינדלר**, בעריכת י' שוורץ, ז' עמר וע' ציפר, תל-אביב תש"ס, עמ' 141–142, המצטטת את דברי קינדלר. ראו גם: הנ"ל, "לדמותו של בר-כוכבא: תפיסתו של 'נשיא ישראל' כמשיח", **מחקרי יהודה ושומרון** 17 (תשס"ח), עמ' 135–144.

59 ה' ניומן, "כוכבו של בר-כוכבא", בתוך: חידושים בחקר מרד בר-כוכבא, עמ' 98–99.

60 י"ל לויין, "מגמות משיחיות בסוף ימי הבית השני", בתוך: **משיחיות ואסכולוגיה**, בעריכת צ' ברס, ירושלים תשמ"ד, עמ' 52–135.

61 שם, עמ' 149.

62 א' אופנהיימר, "משיחיותו של בר-כוכבא", בתוך: **משיחיות ואסכולוגיה**, עמ' 153–165. ראו

גם: D. Jaffé, "La figure messianique de Bar Kokhba", *Henoch* 28 (2006), pp. 103–

123.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא : בחינה מחודשת

משה דוד הר עסק במשיחיות אצל חז"ל,⁶³ והדגיש שלתופעת המשיחיות יש פנים רבים ומגוונים, וכי בין שני הקצוות – משיחיות מדינית-ארצית-ריאלית, ומשיחיות אסקטולוגית-קוסמית-קסטרופלית – קיימים גוונים רבים. הוא סבור, ש"בן כוסבה גופו לא היה בו ולא נתלה בו אף שמץ מהווייתו של מיסטיקן ואפוקליפטיקן", והמרד השני "נכפה בכורח המסיבות".⁶⁴ אפרת חבס-רובין דחתה גם היא את הפרשנות הרואה בבר כוכבא דמות משיחית. לדעתה ההבחנה בין התואר "נשיא" לבין התואר "נשיא ישראל" מרכזית בהבנת התואר נשיא ישראל שהשתמש בו שמעון בן כוסבה. תואר זה נבחר כדי "להדגיש שאין לבר כוכבא יומרות להיחשב על בית דוד, או להתחרות במלכות בית דוד כמשמעותה בימיו [...] ומצד שני, להדגיש את האופי הפוליטי והארצי של מנהיגותו, כשהוא משתמש בכל זאת בתואר שאינו מנותק ממונחים שגורים במסורת היהודית הקרובה והרחוקה".⁶⁵

בסוגיית בר כוכבא והחכמים, שפר מבטל את ערכם ההיסטורי של המקורות התלמודיים שצוינו. לדבריו, אין ממש במסקנה בדבר תמיכתו של גדול חכמי הדור במרד ובמנהיגו. הוא מסביר כיצד "הוכנסו", לדעתו, תיאור אירועי המרד השני ותיאור דמותו של בר כוכבא אל תוך עולמם של חכמי המאה השנייה לסה"נ ומסיק מכך כי אין בדברים המיוחסים לר' עקיבא ולמקורות אחרים מסוג זה משום עדות מהימנה על תמיכתם של החכמים במרד.⁶⁶ לדעת שפר התואר נשיא מעוגן היטב בעולם הרעיוני של יהדות הבית השני. תואר זה היה עדיף בעיני חכמים על פני התואר מלך בהיותו טעון פחות מבחינה רעיונית, מה גם שבמאה השנייה איבד התואר מלך מעוצמתו בעקבות המלכים האחרונים לבית חשמונאי, ובעיקר עקב מלכות הורדוס. על אף שלילת הקשר בין משיחיות למרד השני, אין לשפר כל קושי לצרף את התואר "משיח" לבר כוכבא משום

63 מ"ד הר, "משיחיות מדינית ריאלית ומשיחיות אסקטולוגית קוסמית בדברי חז"ל", תרביץ נד (תשמ"ה), עמ' 331–346.

64 שם, עמ' 332–333.

65 חבס (רובין), לדמותו של בר-כוכבא, עמ' 138.

66 P. Schäfer, "Bar Kokhba and the Rabbis", in: *The Bar Kokhba War Reconsidered*, ed. P. Schäfer, Tübingen 2003, pp. 1–22 (להלן: שפר, בר-כוכבא והחכמים), עמ' 15, 17. בעבר טען שפר בזהירות רבה, שר' עקיבא ראה בבר-כוכבא משיח, P. Schäfer, "R. Aqiva und Bar Kokhba", in: *Studien zur Geschichte und Theologie des rabbinischen Judentums*, ed. P. Schäfer, Leiden 1978, pp 65–121; idem, "Rabbi Aqiva and Bar Kokhba", in: *Approaches to Ancient Judaism: II*, ed. W.S. Green, Chico 1980, pp.113–130; אבל בספרו, מרד בר-כוכבא, עמ' 168 ואילך, כבר טען שיש "להוציא" את שמו של ר' עקיבא ממסורת זאת.

שלדעתו המשיח הוא חלק מן ההיסטוריה העכשווית של המאה השנייה, ולא חלק מאוטופיה או מהיסטוריה עתידית.⁶⁷

רוב החוקרים ראו אפוא כבר כוכבא מנהיג מדיני-ארצי לפי הדגם של "המשיחים" למיניהם המופיעים אצל יוסף בן מתתיהו.⁶⁸ לפיכך, כדי שנוכל להגדיר את "משיחיותו" של בר כוכבא ואם זו, אכן, הייתה הסיבה המידית לפרוץ המרד, נראית כנכונה הדרך של השוואת דברי יוסף בן מתתיהו לדברי המקורות על דמותו ומנהיגותו של בר כוכבא. לפיכך חזרתי אל כעשרים 'טיפוסים', שפעלו בארץ-ישראל ובתפוצות מימי חזקיהו הגלילי בימי הורדוס מושל הגליל בשנת 45 לפסה"נ ועד דיכוי מרד בר כוכבא בשנת 135 לסה"נ ושמם נקשר אצל יוסף בן מתתיהו ובמקורות אחרים למשיחיות במובנה הרחב ביותר. יוסף בן מתתיהו תיאר את התופעה בכללותה, ואלה דבריו לאחר שתיאר כמה אירועים שקרו בממלכת הורדוס מיד לאחר מות המלך: "ויהודה הייתה מלאה ליסטים, ומי שמצא אנשים אחדים להשתתף אתו במהומות הועמד בראש כמלך ונחפז [להמיט] שואה על הציבור. הם הציקו לרומאים [אך] מעט ולמועטים [שבהם] ועל-פי-רוב עשו מעשה רצח בבני עמם" (קדמוניות יז, 258). במקום אחר הוא אומר: "לא עברו ימים מרובים אחרי ששקטה הארץ, והנה, כמו בגוף חולה, פרצה הדלקת בחלק אחר. עושי הנפלאות והליסטים התחברו יחד והסיתו רבים למרד כדי להשתחרר ואיימו להרוג כל מי שייכנע לשלטון הרומאים [...] הם נתפזרו בכנופיות בכל המדינה [...] וכך מלאה כל יהודה בטירופם" (מלחמת היהודים ב, 264–265).

עיון בתיאורי ה'משיחים' למיניהם מלמד על מאפיינים אחדים, המשותפים כמעט לכולם: פעילותם קצרה מאוד ומסתיימת בכישלונם; כולם פעלו בטריטוריה מוגבלת; לכולם יש תומכים הנקראים לפעמים "גדוד גדול" ולפעמים "כנופיה גדולה", ובסופו של האירוע הם מתפזרים לכל עבר; יש המכריזים על עצמם או שתומכיהם מכריזים עליהם "מלכים", ואחרים נוהגים

67 שפר, בר-כוכבא והחכמים, עמ' 337–339.

68 מנטל, לעיל הערה 57, עמ' 48–50; הר, עמ' 733–933; שפר, עמ' 19; Adele Reinhartz, "Rabbinic perceptions of Simeon bar Kosiba", *Journal for the Study of Judaism* 20 (1989), pp. 171–194; Craig Evans, "Was Simon Ben Kosiba Recognized as Messiah?", Evans, *Jesus and His Contemporaries, Comparative Studies*, Leiden 1995, pp. 183–211; John J. Collins, *The Scepter and the Star: The Messiahs and Other Ancient Literature*, New York 1995, pp. 198–204; John Gager, "Messiah and their Followers", *Toward the Millennium, Messianic Expectations from the Bible to Waco*, eds. Peter. Schäfer, Marc, Cohen, Leiden 1998, pp. 37–46.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא: בחינה מחודשת

בהם בכבוד מלכים. מרביתם מתוארים כאנשים נאים, שהצטיינו "בקומת גופם ובכוחם", כבעלי "חוסן גופני" ו"עוז רוח", וכ"בעל חוצפה רבה". יוסף בן מתתיהו גם מכנה אותם: "ראשי בריונים", "איש בליעל", "עושי נפלאות", "בדאים" "נביאים", ויש מהם המונעים על-ידי שיגעונם. כולם נחשבים לפורעי הסדר הקיים ומורדים בשלטון, וכולם מוצאים את מותם בתלייה, בשרפה או בצליבה. אזכיר לדוגמה שלושה: שמעון הוכרז בשיגעון תומכיו למלך וענד כתר מלוכה (קדמוניות יז, 273–277; מלחמת היהודים ב, 60); אתרונגס היה רועה צאן, שאף למלכות, נקרא מלך ושם לראשו כתר מלכות, ו"הוא עצמו עסק בעניינים חשובים יותר כיאה למלך" (קדמוניות היהודים יז, 278–284); ומנחם הופיע בבית המקדש לבוש בגדי מלכות (מלחמת היהודים ב, 433–448).⁶⁹

המאפיינים דלעיל דומים דמיון רב לתיאורי בר כוכבא במקורות היהודים ובמקורות הנוצרים. לפי מיטב הבנתי, המידע הארכאולוגי תוחם את התפשטות המרד לאזור מצומצם למדי.⁷⁰ בתלמוד הירושלמי, אמנם באמירה אחת ועם הסתייגות אחת, נחשב מנהיג המרד למלך המשיח, והתלמוד הבבלי מציגו לאחר מעשה כמשיח שקר. המסורות מציגות ציבור עצום של תומכים, ומתוכם הוא בחר את חייליו לאחר מבחן כוח או אומץ. מודגש בהן כוחו הגופני, ומודגשת בהן אכזריותו – הרג את אלעזר המודעי בבעיטה. מאיגרותיו אנו למדים שהקפיד על קיומן של המצוות, אך המסורות תולות את כישלונו ביהירותו כלפי האל. לפיהן הוא הומת בגזרת שמים, ונאמר עליו: "אילולי אלהים שהרגו מי יכול היה לו". במקורות הנוצרים הוא מוצג כמי שטען כי נפל משמים כדי לגאול את תומכיו, וכמנהיג אכזר, שואף רצח בדומה לליסטים, בעל כוח רב, שפגע בכל מי שלא תמך בו.

יחד עם הדמיון הרב בין תיאורי המנהיגים, יש הבדלים בולטים ביניהם לבין בר כוכבא. אף שבר כוכבא פעל בשטח מצומצם, הוא זכה בהצלחות צבאיות במלחמתו עם הרומאים. פעולתו נמשכה כארבע שנים, והוא העסיק כוחות גדולים של הצבא הרומי בפיקודם של טובי המפקדים. הוא הקים מנגנון מסודר ובעזרתו ניהל ביד רמה את השטחים שבשליטתו. ואכן כדי לסיים את המרד נאלצו הרומאים להביא לאזור את מיטב מפקדיהם ויחידות מובחרות, והמרד

69 מ' שטרן, "המנהיגות בקבוצות לוחמי-החירות בסוף ימי בית שני", בתוך: **האישיות ודורה**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 70–78.

70 מ' מור, "עוצמתו והיקפו של מרד בר-כוכבא: עיון מחודש", בתוך: **לאוריאל: מחקרים בתולדות ישראל בעת העתיקה, מוגשים לאוריאל רפורט, בעריכת מ' מור ואחרים**, ירושלים תשס"ו, עמ' 57–84.

בא אל קצו לאחר המצור הממושך על ביתר ולאחר מצוד אחר שרידי המורדים במדבר יהודה.

בר כוכבא היה אפוא מנהיג כריזמטי, אבל במכתביו ובמטבעות שנה א למרד מוצמד לשמו רק התואר "נשיא". הוא היה אפוא מנהיג של מרד מקומי למדי. שמו קשור ככל הנראה למקום מוצאו, חורבת כויזבה, שנמצא שמונה קילומטרים מצפון-מערב לחברון, דהיינו המוקד הגאוגרפי של המרד.⁷¹ מנהיג המרד זכה לתמיכת תושבים באזורו: חכמים,⁷² כוהנים,⁷³ איכרים ואולי אף תושבים לא-יהודים. התמיכה בו נבעה מאישיותו ומכישוריו המיוחדים. משמע, הוא היה דמות כריזמטית, שבשעת משבר נוהה אחריה ההמון, והוא מנהיגם בזכות אישיותו וכישוריו המיוחדים.

שמה התואר "משיח" עונה אפוא על שאלת המניע למרד, ונוכל לחזור אל הצעתו הישנה של ח"ד מנטל ולפיה הגורם למרד היה משיחיותו של מנהיג המרד? נראה לי שהתשובה אינה בתארים "משיח", "מלך", או "נשיא", תארים שנתנו לו תומכיו או אויביו. מאפייני ה"משיחיות" של בר כוכבא אינם תואמים הגדרה של מנהיג תנועה משיחית. תנועות משיחיות מעוצבות בדרך כלל בידי תומכיהן, הן צומחות מהדתות כלפי מעלה, מנהיגיהן הם במובן מה תוצר של התנועה, והם משמשים מוקד של זהות סמלית, יותר מאשר מקור סמכות ויוזמה.⁷⁴ לא כך מצטיירת דמותו של בר כוכבא במקורות. על אף מיעוט המקורות והמגמתיות הניכרת בהם, עולה מהם דמות כריזמטית, סמכותית ויוזמת, שהבטיחה כביכול לתת מענה לקשיים מצטברים ומתמשכים בתחום החברה, הכלכלה, הלאום והדת, וקשיים אלה יחדיו הם שהיו הגורמים למרד השני בסופו של דבר.

71 אם כי, שפר, מרד בר-כוכבא, עמ' 25, דוחה את השם כוסיבא כעדות למקום מוצאו.

72 ב"צ רוזנפלד, "החכמים בדורו של בר-כוכבא ויחסם למרד על-פי ספרות התנאים", בתוך: **אוהב שלום: מחקרים לכבודו של ישראל פרידמן בן-שלום בהגיעו לגבורות**, בעריכת ד' גרא ומ' בן זאב, באר-שבע תשס"ה, עמ' 319–359; נ' חכם, "רבן שמעון גמליאל בביתר", תרכיץ עד (תשס"ה), עמ' 547–563.

73 ד' גודבלט, "התואר 'נשיא' והרקע הדתי-אידיאולוגי של המרד השני", בתוך: מרד בר-כוכבא: מחקרים חדשים, עמ' 113–132; D. Goodblatt, "Priestly Ideologies of Judean Resistance", *JSQ* 3 (1996), pp. 225-249.

74 Y. Talmon, "Pursuit of the Millenium: The Relation between Religious and Social Change", in: *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*², ed. W. A. Lessa, E. Z. Vogt, New York 1965, p. 528.

הגורמים המידיים למרד בר כוכבא : בחינה מחודשת

לפיכך, אם איסור המילה לא גרם לפרוץ המרד ולא כינון איליה קפיטולינה, והדגש עובר לאישיותו של מנהיג המרד, אזי מתעוררת שאלת העיתוי להתקוממות – מדוע חולל בר כוכבא את המרד דווקא בשנת 132? משמע, יש לקשור את מועד המרד לביקורו של הדריאנוס באזור, שנמשך מסתיו 129 עד קיץ 130. במסעו זה ביקר הדריאנוס בפניקיה, בארץ-ישראל ובערביה. מעזה הוא המשיך דרך פלוסיון לאלכסנדריה, ומשם הוא חזר לסוריה. לאחר ביקור נוסף בפרובינקיה אסיה הוא ביקר בשנת 131/132 באתונה.⁷⁵ בכא ביקוריו הדחופים של הדריאנוס בפרובינקיות המזרחיות היו אמצעי פוליטי למימוש שאיפותיו לאיחוד האימפריה. לביקוריו נלוו מפעלי בנייה ופיתוח, ואין ספק שאלה הכבידו לכלילת על תושבי הפרובינקיות. ביקורי הקיסר היו כפי הנראה לנטל כבד על תושבי ארץ-ישראל, שהיו חייבים בין השאר לדאוג כמקובל לכלכלתה של פמליית הקיסר. הערתו של קאסיוס דיו-כסיפולינוס רומזת על המציאות באזור. לדבריו, כל זמן שהדריאנוס שהה במצרים ובסוריה, היהודים נותרו שקטים, והם מרדו רק לאחר שהתרחק מהאזור. הם ניצלו את התקופה שבין ביקור הדריאנוס באזור לבין פרוץ המרד כדי להכין את אזור המרידה, לאגור כלי נשק ולהקים מערכות מסתור (קאסיוס דיו סט, 12, 2). הגורמים היו אפוא מתמשכים, ומנהיגותו של בר כוכבא היא שסחפה את תומכיו לצאת ולמרוד ברומאים.⁷⁶

75 ראו: F. Millar, *The Roman Near East 31 BC- AD 337*, Cambridge, Mass. 1993, pp. 105–108.

76 מאז כתיבת מאמר זה נתפרסמו מאמרים אחדים שעוסקים בחלק מנושאי המאמר, וראו: פלג, "הצעה לתיארוך האירוע 'לגאולת ישראל' בתעודות מדבר יהודה", **חידושים בחקר ירושלים** 17 (תשע"ב), עמ' 369–383; L. Caponi, "Hadrian in Jerusalem and Alexandria", *Athenaeum*, 98 (2010), pp. 489–501; C. Batch, "Bar Kochba et les Signes du Messie dans la Littérature Rabbinique", in: *La Raison des signes, Présages, rites, destin dans les sociétés de la Méditerranée ancienne*, eds. S. Georgoudi, R. Koch Pietre, F. Schmidt, Leiden 2012, pp. 417–432.

